ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA

İlmin Yolculuğu

Editör
Yakup KOÇYİĞİT & Aiitmamat KARIEV

Karabük Üniversitesi Yayınları
2021

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İLMİN YOLCULUĞU

Editör

Yakup Koçyiğit & Aiitmamat Kariev

UNİKA

KARABÜK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 64

E-ISBN: 978-605-9554-60-2

Karabük, Eylül 2021

Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Yakup KOÇYİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Aiitmamat KARIEV

Karabük Üniversitesi Yayın Onayı
Prof. Dr. Refik Polat (Rektör)

Karabük Üniversitesi Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Ufuk Karadavut

İslami İlimler Fakültesi Yayın Onayı
Prof. Dr. Murat Şimşek (Dekan)

İslami İlimler Fakültesi Yayın Komisyonu
Doç. Dr. Tuğrul Tezcan
Doç. Dr. Abdülcebbar Kavak
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Gözel

Fakülte 09.09.2021 tarih ve 59048 sayılı Komisyon Kararı

Mizanpaj
Arş. Gör. Oğuz Bozoğlu

Kapak Tasarım
Öğr. Gör. Abdürrahim Topal

Her hakkı saklıdır. Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.
Eserde yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İrtibat | *Contact*
Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, 78050, Karabük
Karabük Univ. Fac. of Islamic Studies, 78050, Karabük/Turkey
www.karabuk.edu.tr
Tel: (90 370) 418 67 00 Fax: (90 370) 418 93 17

İçindekiler

ORTA ASYA'DAN ANADOLU'YA İLMİN YOLCULUĞU I
ÖNSÖZ VIII
BİRİNCİ BÖLÜM AİLMLER ESERLER 1

HORASAN: BİR BİLİM VE MEDENİYET TARİHİ 2

Abdurrahim ARSLAN 2

EBÛ HANÎFE'NİN VASAT DİN ANLAYIŞININ FELSEFE VE KELÂMA YANSIMALARI: ÂMİRÎ VE MÂTÜRÎDÎ ÖRNEKLERİ 12

Ahmet ATEŞYÜREK 12

EBU'L-HUSEYN EL-KUDÛRÎ (Ö. 428/1037) ve *et-TECRİD* ADLI ESERİ 18

Ahmet ÇETİNKAYA 18

BUHARA'DAN MARDİN'E UZANAN MİRAS HUKUKU: Mahmûd b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî'nin (ö. 700/1300) İlmî Kişiliği ve Ferâiz İlmindeki Yeri 32

Aiitmamat KARIEV 32

MUTEZİLE EKOLÜNÜN ORTA ASYA TEMSİLCİSİ: EBU'L-KASIM EL-KA'Bİ EL-BELHİ (GÖRÜŞLERİ, ESERLERİ, ETKİLERİ) 42

Ali Yıldız MUSAHAN 42

RADIYYUDDÎN EL-ESTERÂBÂDÎ VE ŞERHU'L-KÂFİYESİ 76

Amanmırat YAZGULIYEV 76

ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ'NİN (Ö. 539/1144) *MÎZÂNÜ'L-USÛL FÎ NETÂİCİ'L-UKÛL* ADLI ESERİNDE MU'TEZİLE'NİN USÛLÎ-KELÂMÎ YAKLAŞIMLARINA TENKİTLER 91

Ayhan HIRA 91

HALÎMÎ-İ ŞÎRVÂNÎ'NİN HADÂİKU'L-ESRÂR ADLI FARSÇA ESERİ 104

Çetin KASKA 104

XVIII. YÜZYILDA TÜRKİSTAN'DA DESTANLAŞMIŞ BİR MAKTEL ÖRNEĞİ: SAYKALÎ'NİN RAVZATÜ'Ş-ŞÜHEDÂ'SINDA İLK DÖNEM İSLAM TARİHİ ALGISI. 152

Elnura AZİZOVA 152

NASÎRUDDÎN ET-TÛSÎ'NİN "ET-TEZKİRE FÎ İLMİ'L HEY'E" ADLI ESERİ VE ASTRONOMİ BİLİMİ AÇISINDAN ÖNEMİ 164

Fatma Zehra PATTABANOĞLU - Hakan ÇOŞAR 164

BUHARA'DAN ANADOLU'YA: İMÂMZÂDE VE *ŞİR'ATÜ'L-İSLÂM* 174

Ferhat GÖKÇE 174

ORTA ASYA FIKHINI ANADOLU'YA TAŞIYAN ESER: MEHMED MEVKUFATÎ'NİN MÜLTEKÂ TERCÜMESİ VE ŞERHİ 228

Fetullah YILMAZ 228

EYYÛBÎ HANEDANLIĞINDA BİR HANEFÎ: EL-MELİKÜ'L-MUAZZAM VE ETRAFINDAKİ HANEFÎ HAREKETLİLİK 238

İhsan TİMÜR 238

TİMUR'UN SARAYINDAKİ HEKİMLER 253

İzzetullah ZEKİ 253

İBNU'S-SALAH EŞ-ŞEHREZÛRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ 258

Mazhar TUNÇ 258

ZEMAHŞERÎ'NİN *NEVÂBİĞU'L-KELİM* ADLI ESERİ ETRAFINDA OLUŞAN ŞERH GELENEĞİ 274

Mehdi CENGİZ 274

OSMANLI ŞEYHÜLİSLAMLARINDAN MOLLA GÜRÂNÎ'NİN TASAVVUF ALGISI 284

Mesut AKDOĞAN 284

FERGANA VADİSİ'NDEN MEDİNE-İ MÜNEVVERE'YE HİCRET EDEN BİR SÛFÎ: ŞEYH MUHAMMED ZEKERİYYA MERGİNÂNÎ 298

Mesut YİĞİT 298

FATİH SULTAN MEHMET'E İTHAFLA YAZILAN MUKADDİMÂT-I ERBAA HÂŞİYELERİ 310

Mustafa Bilal ÖZTÜRK 310

MEŞAHİR-İ MEÇHULEDEN BİR OSMANLI KADISI HASAN SIDKI EFENDİ VE ESERLERİ 323

Mustafa ÖZGÜR 323

KULLANDIĞI RİVAYETLER VE KAYNAKLARI AÇISINDAN KERDERLİ MAHMUD'UN NEHCÜ'L-FERÂDÎS ADLI ESERİ 333

Mustafa YÜCEER 333

"DİVAN-I HİKMET"İN HOKAND'DA BULUNAN BAZI NÜSHALARI ÜZERİNE 349

Nadirhan HASAN 349

ANADOLU'DAKİ HANEFÎ GELENEĞİNİN ŞEKİLLENMESİNDE BUHARALI MAHBÛBÎ AİLESİ FAKİHLERİNİN ETKİLERİ 356

Ömer Faruk ATAN 356

SELÇUKLU YÜKSELİŞ DÖNEMİ MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİ VE FIKIH İLMİNE KATKILARI 368

Ömer MENEKŞE 368

SAÎDÜDDİN EL-FERGÂNÎ VE ANADOLU TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDEKİ YERİ 383

Ömer ÖZGÜL 383

TÜRK DİLİNİN ÜSTADI ALİ ŞİR NEVAYÎ'NİN İLİM HAMİLİĞİ....394
Saidbek BOLTABAYEV 394
GELENEK VE MODERNLİK İLİŞKİSİNİ KURMADA BİR ROL-MODEL OLARAK EBÛ HANÎFE ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR OKUMA....404
Şaban ERDİÇ....404
MÂTURÎDÎ'YE NİSBET EDİLEN "FÎ MÂ LÂ YECÛZU'L-VAKFU ALEYHİ" İSİMLİ RİSALEYE DAİR....415
Tuğrul TEZCAN 415
GÜNDELİK HAYATIN REFERANS NOKTALARI: KISSALAR – HARİZM DÂHİSİ ZEMAHŞERÎ ÖZELİNDE BİR İNCELEME....427
Veysel GENGİL 427
ORTA ASYA'DAN ANADOLUYA GÖÇ EDİP ALİMLER YETİŞTİREN AİLELER (EBU SAÎD EL-HADİMÎ VE AİLESİ ÖRNEĞİ) 439
Yakup KOÇYİĞİT....439
ORTA ASYA'DA HİKMET ANLAYIŞI ve HAKÎM GELENEĞİ (HAKÎM ES-SEMERKANDÎ ÖRNEĞİ)....453
Yunus ERASLAN 453
İKİNCİ BÖLÜM MESELELER ŞEHİRLER....463
SÜNNÎ BİR DÜŞÜNCE SİSTEMATİĞİ OLARAK BÜYÜK DOĞU HAREKETİ 464
Ahmet YALÇIN 464
HÂRİZİMLİ ÂLİM MUTARRİZÎ'NİN EL-İḲNÂ' ADLI ESERİNDEKİ SÖZCÜK BİLİM 473
Aladdin GÜLTEKİN 473
ANADOLU İSLAM ANLAYIŞINDA ORTA ASYA ALİMLERİNİN ROLÜ 491
Ali YÜKSEK 491
HERAT TİMURLU SARAYI HÜKÜMDAR KÜTÜPHANESİNDEN ÖNEMLİ BİRKAÇ ESERİN OSMANLI SARAYINA YOLCULUĞU....502
Gulzoda MAKHMUDJONOVA....502
TEFSİR-TE'VİL AYRIMI ÇERÇEVESİNDE İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN HZ. EBÛ BEKİR'İN İMAMETİNİ DAYANDIRDIĞI AYETLER ÜZERİNE BİR İNCELEME....516
Hadiye ÜNSAL 516
MUHAMMED UBEYDULLAH EFENDİ'NİN MEDRESE TASAVVURU: YENİ BİR YÜKSEK EĞİTİM SİSTEMİ ÖNERİSİ 529
Hasan Sabri ÇELİKTAŞ....529
MÂTÜRÎDÎ'NIN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA KUR'ÂN'DAKI TEKRARLARA BAKIŞI 543
Hüseyin TOPAL 543

KIRAATLERİN KAYNAĞINA DAİR GÖRÜŞLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 554
İrfan ÇAKICI* 554
FETİH DAİRESİNDE ÖNCÜ İKİ SAHABE, ÖNEMLİ İKİ ŞEHİR KUSEM B. ABBAS (R. A) VE EBÛ EYYÛB EL-ENSÂRÎ (R.A.), SEMERKANT VE İSTANBUL 566
Kemal Yavuz ATAMAN 566
HOKAND HANLIĞI'NDA İDARÎ TAKSİMAT VE HOKAND ŞEHRİ 580
Mairambek TAGAEV 580
İPEK YOLU ŞEHRİ KAYALIK'TAKİ YESEVİ HANKAHI VE TÜRBELERİ 588
Mehmet KUTLU 588
HANEFÎ MEZHEBİNİN ÖNEMLİ BİR MERKEZİ OLARAK BELH ŞEHRİ 609
Mehterhan FURKANİ 609
SERAHS ALİMLERİ VE İSLÂM İLİM MİRASINA KATKILARI (I.-VI. / VII.-XII. YÜZYILLAR) 626
Mesut CAN 626
ORTA ASYA İLİM GELENEĞİNDE FIKIH, KELÂM VE TASAVVUF İLİŞKİSİ 643
Muhammed Ferruh ORUÇ 643
TİMURLU RÖNESANSININ BAŞKENTİ: HERAT 656
Muhammed Naim NAİMİ 656
RÛHU'L-BEYÂN'DA ÖMER NESEFÎ ATIFLARI 673
Muhammet ÇOL 673
İBNÜ'L-ARABÎ'NİN SÖYLEMİNİN FELSEFİ YÖNÜ VE KAYNAKLARI 685
Mustafa AKMAN 685
İMAM BUHÂRÎ VE HABER-İ ÂHÂD'IN BİLGİ DEĞERİ 749
Mustafa KARABACAK 749
HADİSLERİN KUR'AN'A ARZINA V. ASIR BUHARA HUKUK OKULU'NUN BAKIŞI 760
Nazım BÜYÜKBAŞ 760
KUTEYBE B. MÜSLİM VE TÜRKLERİN İSLAMLAŞMASI 773
Nevzat SAĞLAM 773
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN YOZGAT'IN ÖNEMİ 792
Orhan YILMAZ 792
ALİ KUŞÇU'NUN ŞERHU TECRÎDİ'L-KELÂM'ININ KELÂM İLMİ AÇISINDAN ÖNEMİ 805
Özkan TEKİN 805
ORTA ASYALI BİR MÜFESSİR OLAN EBU'L-BERAKÂT EN-NESEFÎ'NİN TEFSİRİNDE ULÛMU'L-KUR'AN 819

Salih ERYİĞİT 819
OSMANLI'DA TİMUR ETKİSİ; NAKKAŞ ALİ ÖRNEĞİ 833
Süheylâ DİKİLİ 833

İPEK YOLU ŞEHRİ KAYALIK'TAKİ YESEVİ HANKAHI VE TÜRBELERİ

Mehmet KUTLU*

GİRİŞ

Kazakistan'ın tarihî öneme sahip bölgelerinden biri olan Yedisu'da yer alan Kayalık şehri Orta Çağ'da önemli bir Türk-İslam şehri rolünü üstlenmiştir. Son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Almatı Vilayetine bağlı Sarkan ilçesinin Koylyk (Antonovka) kasabası yakınlarında konumlandırılmıştır (Harita 1). Karluklar tarafından 5.-6. yüzyıllarda kurulan ve zamanla Karlukların başkenti konumuna yükselen Kayalık, Yedisu'nun kuzeydoğu kısmında yer almaktadır. Orta Çağ'da İpek Yolu üzerinde en önemli duraklardan ve en büyük bir pazar yerlerinden biri olma mahiyetine sahip olmuştur.[1] 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı sonrasında İslam'ı kabul eden ilk Türk topluluklardan biri de Karluklar olmuştur.[2] Bu nedenle bir Karluk şehri olan Kayalık'ta İslam çok hızlı yayılmış ve kitlesel bir boyuta ulaşmıştır[3]. Orta Asya'nın oldukça derinliklerinde konumlanmasına rağmen İslam'ın hızla yayıldığı merkezlerden biri olan Kayalık ve Almalık, Moğol İstilası öncesinde en kuzeydoğu uçta yer alan Türk-İslam şehirleri olarak ayrı bir öneme sahiptirler[4]. Moğol hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler sırasında 14. Yüzyılın ilk yarısında tahrip edilen Kayalık şehri haritadan silinmiştir. Almalık ise Moğol istilası sonrasında özellikle Çağatay döneminde Orta Asya'da İslam'ın en kuzeydoğudaki merkezi olmayı sürdürmeyi başarmıştır. Böylece Kayalık'ın Karluklar ve Karahanlılar döneminde üstlendiği bölgesel idari, siyasi ve ticari merkez olma özelliği Almalık şehrine geçmiştir.

Kayalık şehrinde Türk-İslam medeniyetinin tüm kurumlarıyla abidevi boyuta ulaştığı 1998 yılı sonrasında yürütülen kazılar sonucu birçok mimari yapının ortaya çıkarılmasıyla kesinlik kazanmıştır. Kayalık'taki anıtsal büyüklükteki ulu cami[5], mahalle mescidleri, hamam, kervansaray, hankah ve iki tane kümbet tarzı türbeler, şehrin İslamî kimlik kazandığına işaret etmektedir.[6]

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, (e-posta: mehmetkutlu@pau.edu.tr). Orcid ID: 0000-0002-3075-3965

1 Mehmet Kutlu, "Kayalık: Bir Karluk Yabgu Devleti Başkenti" *Anasay* 4/11 (2020), 120.

2 Clifford Edmund Bosworth "Karluk", *Encyclopedia of Islam*, (Leiden: Brill. 1997), 4/658-659.

3 John Andrew Boyle. "Kayalik", *Encyclopedia of Islam*, Leiden: Brill, 1997). 4/808.

4 Hüseyin Salman, "Karluklar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/509-510.

5 Mehmet Kutlu, "Orta Çağa Ait Bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camisi", *Orta Çağdan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları*, ed. İlkgül Kaya Zenbilci (İstanbul: Hiperyayın, 2021), 78-106.

6 Kutlu, "Kayalık: Bir Karluk Yabgu Devleti Başkenti", 123.

Harita 1: 11. Yüzyılda Orta Asya (Yuri Bregel, 2003)

Kayalık'ın en önemli İslami yapılardan biri de hankahtır. Türk İslam kültüründe hankah kavramına ana hatlarıyla bakıldığında ilk hankahın nerede kurulduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte tarikat ve benzeri dini hareketlerin bu yapı türünün ortaya çıkma ve yaygınlaşmasında belirleyici roller üstlendiğini söylemek mümkündür. Farklı dönem ve bölgelerde tekke, zaviye, dergâh, asitane, savmaa, mihrap, mescid, müseycid, düveyre gibi farklı adlandırmalarla karşılaşılmasına rağmen hankah ve ribat kavramlarının en yaygın kullanılan adlandırmalar olduğu anlaşılmaktadır[7].

Hankahların mimari bağlamda şekillenişi ve gelişiminde medrese mimarisinin etkilerinin önemli derecede olduğuna dair genel bir kanaat bulunmaktadır. İlk örneklerin basit mimari plan özelliklerine sahip oldukları ve mütevazi yapı malzemeleri kullanılarak inşa edildikleri görülmektedir. Ancak çeşitli devlet adamları ve toplumda önemli konumlara sahip kişilerin hankahların banîliğini üstlenmesiyle mimari anlamda daha kapsamlı ve anıtsal örneklerin inşasının önünün açılmıştır. Zamanla, çok büyük mescidi, mutfağı, hamamı, misafirhanesi, kütüphanelerin derslikleri, ambarı, bağı, bahçesi, ahırı, hastaların tedavisine yönelik mekânları bulunan hatta 400'e yakın kişiyi barındırabilen hankahların dahi ortaya çıktığı ifade edilmektedir.[8] Genellikler erkeklere yönelik olan hankahların yanı sıra az sayıda da olsa kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen hankahların da bulunduğu tarihi kayıtlarda belirtilmektedir. Hankahların yönetimin bir şeyh veya görevlendirdiği bir kişi tarafından yürütüldüğü ve hizmetlerin dervişlerce gerçekleştirildiği kaydedilmektedir. Hankahlarda tasavvufî yaşam ilkelerine uygun eğitimin yanı sıra dinî ilimlerin de öğretildiği, belirli gün ve gecelerde dini musikiyle gerçekleştirilen zikir ve semah vb. özel ritüellerin bulunduğu kabul edilmektedir. [9]

Orta Asya'da Hankahlar

[7] Süleyman Uludağ, "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/42-43.
[8] Uludağ, "Hankah", 43.
[9] Uludağ, "Hankah", 43.

Khmelnitski'ye göre Orta Asya'da Moğol istilası öncesi döneme ait dört adet hankah günümüze ulaşmıştır. Biri Kırgızistan'daki Taş Rabat, bir diğeri Türkmenistan'daki Misriana (Dehistan) ve diğer ikisi ise Özbekistan'ın Tirmiz şehrinde yer almaktadır. Tirmiz'deki hankahların biri Sultan Saadet mezarlığında iken diğeri ise Hâkim-i Tirmizî türbesi yakınında olduğu kaydedilmektedir[10]. Kazakistan coğrafyası için konuyu değerlendirdiğimizde arkeolojik kazı çalışmaları sonucu günümüze kadar Kayalık, Keder ve Savran şehirlerinde birer hankah yapısı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu noktada yeni bir gelişme ise geçtiğimiz yıl Türkistan (Yesi) şehrindeki Ahmet Yesevi Türbesi yakınlarında antik Kültöbe sit alanında 15. yüzyıla tarihlenen bir hankah yapısının ortaya çıkarılmasıdır. Bununla birlikte Türkistan şehrinin yaklaşık 32 km kuzeybatısındaki Savran adlı Orta çağ şehrinde kerpiç malzemeyle inşa edilmiş ve 7 mekândan oluşan mimari plana sahip bir hankah bulunmaktadır. İnşa malzemelerinin dayanıksız olması nedeniyle iyi korunamayan Savran'daki hankah yapısının iki mekânı dışındaki diğer mekanlarının dış duvarları tamamen tahrip olmuştur. Hankah'ın güney cephe duvarını ortalayan ve ana giriş görevi üstlenen bir taçkapısı olduğu anlaşılmaktadır.[11] 13x 25 m ölçülerine sahip ve dikdörtgen planlı olduğu tespit edilen Savran Hankahı'nın[12] Kayalık'taki kare planlı hankahtan boyut olarak daha küçük olduğu ve mimari plan özelliklerinin farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

[10] Sergey Khmelnitski, *Mejdu Samanidami i Mongolami: Arxitektura Sredney Azii XI—nachala XIII vv.* (Berlin/Riga: Gamajun, 1996), 277-278.

[11] Karl M. Baypakov, İslamskaya Arheologiçeskaya Arhitektura i Arheologiya Kazahstana (Almatı: Archaeological Expertise LTD, 2012), 134-135.

[12] Khmelnitski, *Mejdu Samanidami i Mongolami*, 277.

Fotoğraf 1: Kayalık Hankahı ve Türbeleri Kazıları (Jeleznyakov, 2016)

Kayalık Hankahı

Kayalık'taki Hankahın kazıları 2004 yılında Almatı'daki A. H. Margulan Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Karl M. Baypakov başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir (Foto. 1). Şehrin ana girişi olan doğu kapısına yakın konumlandırılan hankahın çevresinde Müslüman mezarlarının bir araya gelmesiyle zamanla bir hazire oluşmuştur (Plan 1). Ayrıca hankaha oldukça yakın konumda birbirine bitişik inşa edilmiş kümbet tarzı iki türbe bulunmaktadır[13]. Hankah'ın şehrin doğu kapısına ve kervansaray yapısına yakın bulunmasından hareketle bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Kayalık şehrinde İslam'ın yayılma süreci göz önüne alınırsa bir İpek Yolu şehrinde seyahat eden Müslüman tüccarların varlığı da dikkate alındığında ilk mescit yapısının kervansarayın yakınında ve kervansaray ile şehrin ana kapısı arasında bir konumda bulunması tahmin edilebilir. Ulu caminin şehrin merkezi noktasındaki bir konumda inşa edilmesi ve anıtsal boyutlara sahip olması ancak İslam'ın şehirde hâkim din olması ve 10. yüzyıl ortalarında İslam'ın Karahanlılar zamanında resmi din olarak ilan edilmesi sonrasında oluştuğu açıktır.[14] Bu nedenle hankah ve civarının Kayalık'taki ilk mescidin bulunduğu alanda veya çok yakınında bir mevkide olması beklenebilir. Ayrıca Hankah civarında zamanla oluşmuş bir Müslüman mezarlığı veya haziresinin varlığı gibi hususlarının yanı

[13] Karl M. Baypakov- Dmitriy A. Voyakin, *Ortagasırlık Kiyalık Şaharı.* (Almatı: A. Margulan atındağı Arkeologiya İnstitutı, 2007), 42.

[14] Kutlu, "Orta Çağa Ait Bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camisi", 102.

sıra hankah mekanlarının bazılarının zemin seviyesi altında İslam esaslarına göre defnedilmiş bazı mezarların bulunduğunun tespiti dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

Kayalık Hankahı mimari olarak 19,70 x 19, 70 m ölçülerinde ve kare planlıdır.[15] Üzeri kubbe örtülü ve kare planlı merkezi avlu ile avluya açılan dört adet dikdörtgen planlı eyvanlardan oluşan plan şeması görülmektedir. Bu planda eyvanlar arasında kalan köşelerde ise derviş hücrelerine yer verilmiştir. Köken olarak Orta Asya konut mimarisine dayanan bu plan tipi aynı zamanda medreselerin ortaya çıkışı ve gelişmesinde temel teşkil eden mimari tasarımın ana ögesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu mimari plan tipi Karahanlı ve Büyük Selçuklu mimarisinin ana eksenlerinden birini teşkil etmektedir.

Diğer yandan Kayalık Hankah'ının inşa malzemelerinin dayanıksız oluşunun bir sonucu olarak sadece pişmiş tuğladan örülen duvarların temelleri günümüze ulaşabilmiştir. Yapının inşasında kullanılan tuğlaların 27 x 27 x 4 cm boyutlarında olduğu belirtilirken[16] B.A. Jeleznyakov ise hankahta kullanılan tuğlaların 26 x 26 cm ölçülerinde olduğunu ifade etmektedir.[17] Bu noktada hangi ölçümün daha doğru olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte kazı çalışmalarını bizzat yöneten B. A. Jeleznyakov'un ölçülerinin daha doğru olması olasıdır. Ayrıca Karl M. Baypakov, hankahta kullanılan söz konusu tuğlaların aynı ölçü ve özelliklere sahip benzerlerinin Kayalık'taki "Budist tapınağı" olarak tanımladığı yapıda da kullanıldığını kaydetmektedir.[18]

[15] Boris A. Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka o Protsessakh İslamizatsii v Severo-Vostoçnom Zhetysu v XIII.v." Evraziyanın Madeni Murası (Almatı: A. Margulan atındağı Arkeologiya İnstitutı, 2016), 172.

[16] Baypakov- Voyakin, *Ortagasırlık Kiyalık Şaharı*, 42.

[17] Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka", 172.

[18] Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 126.

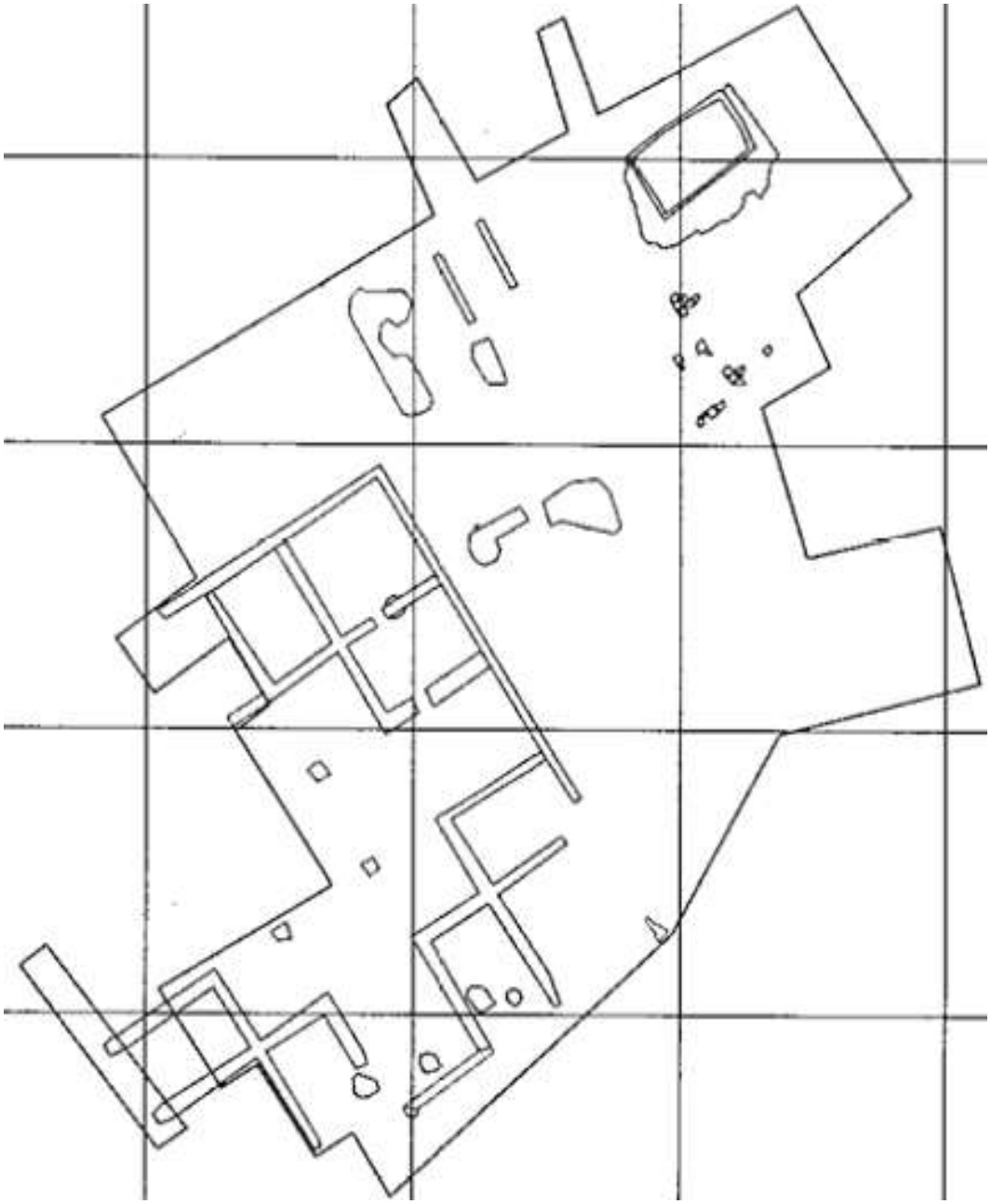

Plan 1: Hankah ve türbelerin kazılarında tespit edilen duvar ve temeller (Jeleznyakov, 2016)

Sovyet döneminde Kayalık'ın bir Orta çağ şehri harabesi olduğu ve hatta Müslüman mezarlığının varlığı bilinmesine rağmen şehrin yaklaşık yarısının üzerine Antonovka adıyla bir kasaba kurulmuş şehrin diğer yarısı ise tarımsal faaliyetler yanı sıra karayolu ve su kanallarının inşasıyla kasten tahrip edilmiştir. Şehirin sur duvarları üzerinde

boylu boyunca asfalt dökülerek karayolu geçirilmiştir.[19] Özellikle araştırma konumuz olan hankah'ın batı kanadı ve bu kanattaki mekanlar gerek yol gerekse su kanalları için yapılan çalışmalar nedeniyle açıkça tahrip edilmiştir.[20] Bu nedenle yapının batı bölümünde yürütülen kazı çalışmaları sonucunda duvar temelleri dahi yok edildiği için mimari özelliklerin anlaşılması ve restitüsyon yapılmasına imkân verebilecek bilgi ve verilere ulaşılamamıştır.[21]

Söz konusu yoğun tahribata rağmen kazı çalışmaları sonucunda Hankah yapısında 12 adet mekânın varlığı tespit edilmiştir. Hankahın merkezinde dervişlerin ibadet, tören ve zikirlerini yaptıkları kare planlı merkezi bir avlunun etrafında 4 eyvan bulunmaktadır. [22] Bu plan şemasının merkezinde yer alan avlu içe dönük bir plan düzenlemesinin temel noktası olarak değerlendirilebilir.

Yapının merkezinde bulunan kapalı avlunun üzerinin kubbe örtülü olduğu sanılmaktadır.[23] Avlu zemininde örtüyü taşıyan direklere veya sütunlara ait kaide işlevi gördüğü düşünülen dört adet masif kübik biçimli taş blok saptanmıştır.[24] Merkezi avlu kare planlıdır ve ortasında konumlandırılan dört adet kübik formlu taş sütun kaidelerinin varlığı avlunun üzerinde kubbe örtüsü olduğuna işaret etmektedir. Diğer mekânların ise beşik tonoz örtülü olabileceği düşünülmektedir[25].

Ayrıca kazılar sırasında merkezi avlu zemininde oldukça büyük bir taş gülle ile ok uçları ele geçmiştir. Bu taş güllenin hankahın tahrip edilmesi maksadıyla kullanılan bir mancınıktan atıldığına; ok uçlarının ise merkezi avluda yaşanan bir çatışmanın delili olduğuna dair değerlendirmeler bulunmaktadır.[26]

Merkezi avlunun etrafında yer alan eyvanların avlu yönünde açık olması nedeniyle merkezi alan oldukça geniş ve ferah bir alan vasfı kazanmaktadır. Merkezi avlu ile eyvanların arasında zemin seviyesi farkı bulunup bulunmadığı ise bilinmemekle birlikte eyvanların yaklaşık 5,00 x 6,00 m ölçülerinde dikdörtgen planlı olduğu anlaşılmaktadır (Plan 2). Eyvanlar bilindiği gibi üç yönden duvarlarla kapalı ve bir yönden açık olan mekanlardır. Eyvanların arasında kalan ve kare planlı hankahın köşelerindeki alanlarda her biri köşede üç adet mekândan olmak üzere toplamda dört köşede 12 adet mekâna bölünmüştür. Bu mekanların dervişlerin barınmak için kullandığı hücreler olduğu anlaşılmaktadır. Üç mekândan biri 5,00 x 5,50 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı iken diğer iki mekân ise 3,50 x 5,50 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kareye yakın dikdörtgen plan mekân en köşede yer alırken diğer iki mekân ise büyük mekânın iki yanında konumlandırılmıştır.[27] Bu köşedeki hücrelerin girişlerinin eyvanların duvarındaki açıklıklarla sağlandığı tespit edilmiştir.

19 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 96-100.
20 Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka", 173
21 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 126.
22 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 41-42
23 Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka", 172.
24 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 126.
25 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 42.
26 Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka", 172.
27 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 42.

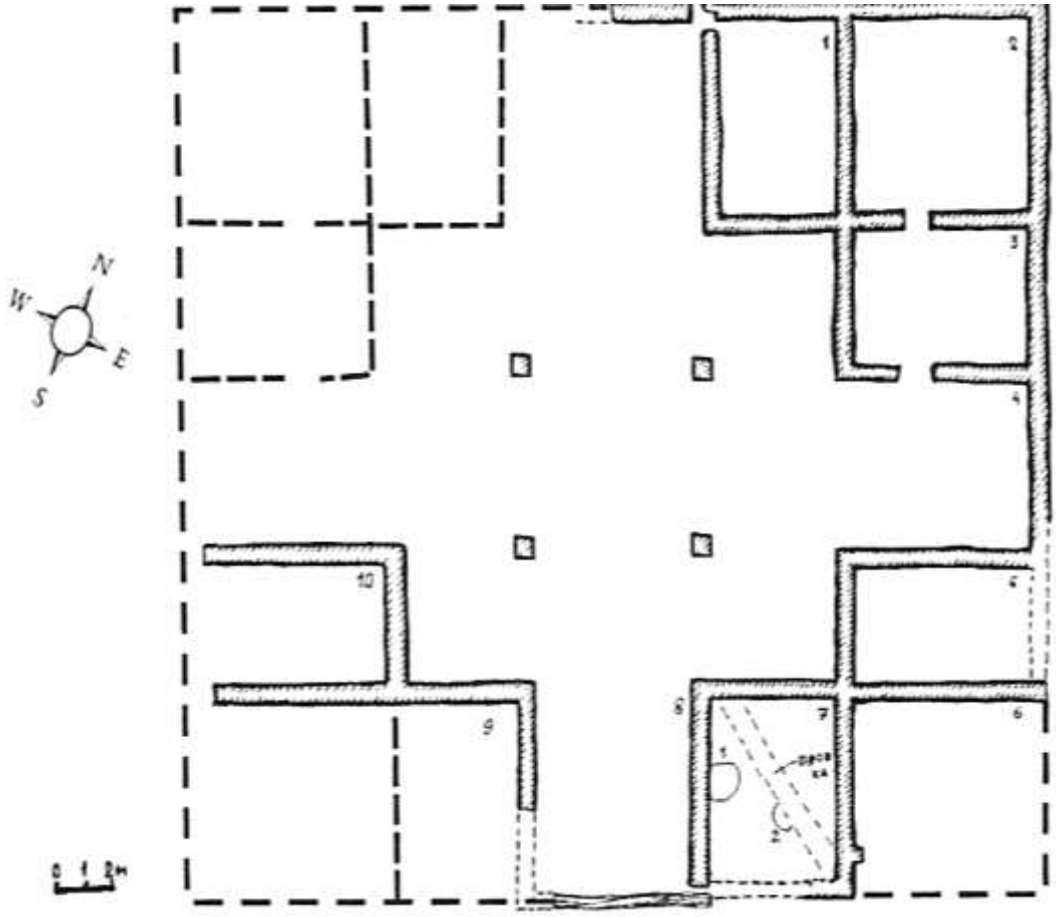

Plan 2: Kazı sonuçlarına göre Kayalık Hankahının mimari planı

Kazı çalışmaları sırasında hankah mekanlarının bazılarında barınma ve günlük yaşam faaliyetleriyle ilişkilendirilebilecek bulgulara rastlanmıştır. Örneğin içinde tandır bulunan bazı mekanların yanı sıra hayvan ahırı olarak kullanılan mekanlar da bulunmuştur. Hayvan ahırı olarak kullanılan mekânın duvarları 0,50 m kalınlığa sahip ve tuğla malzemeyle örülmüştür. Bu mekânda kullanılan tuğlaların Kayalık şehrinin kuzeybatı bölümündeki kazılarda ortaya çıkarılan tuğla üretim atölyesinden çıkan ürünler olduğu anlaşılmıştır.[28]

Kayalık Hankahının bazı bölümleri zaman içinde oldukça harap hale gelmiştir. Özellikle yapının batı kanadı nerdeyse tamamen tahrip olmuştur. Diğer taraftan hankah yapısının doğu kanadındaki mekanların temel duvarlarının nispeten daha iyi korunmuş olması nedeniyle mekanları ayıran duvarların temellerinin korunabilmesi sayesinde binanın mimari plan özelliklerini anlaşılmasına ve kısmi restitüsyona olanak sağlayan verilere ulaşılmıştır. Hankah duvarlarında kullanılan malzeme ve teknik özelliklerin yapının hemen yakınındaki kümbet tarzı iki adet türbeyle büyük ölçüde benzer olduğu

[28] Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 126.

ortaya çıkmıştır. Bu durum hankah ve türbelerin inşa tarihleri veya dönemlerinin yakın olduğuna bir işarettir.

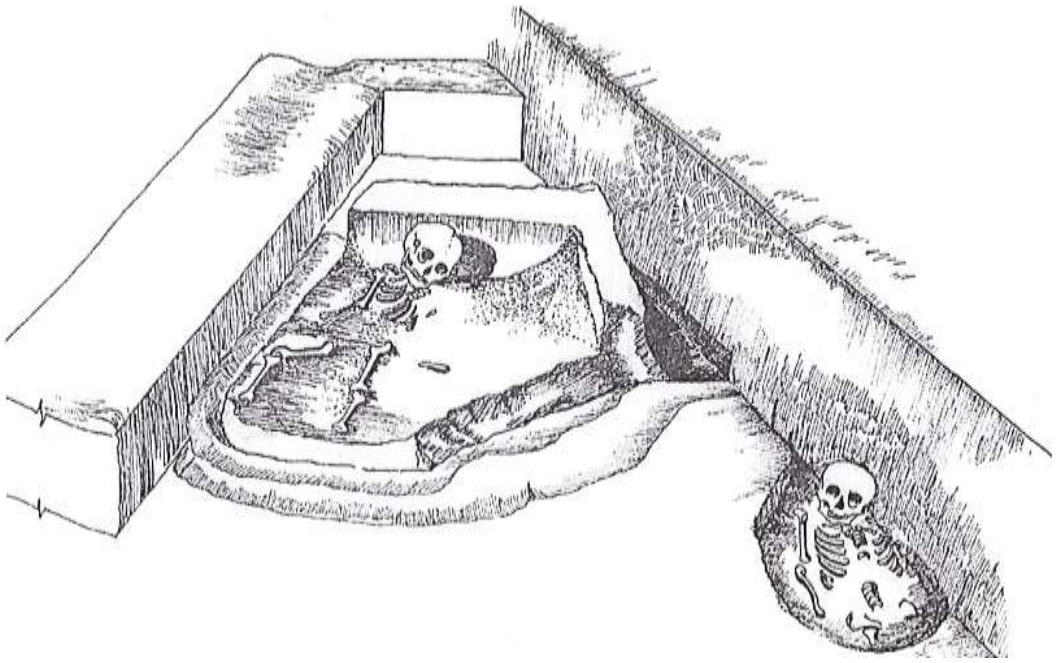

Çizim 1: Hankah zemini altında tespit edilen mezarlar ve defnedilenlere ait iskeletlerin çizimi (Baypakov -Voyakin, 2007)

Avlunun güney kanadındaki mekan İslami kurallara göre defnedilmiş 4 adet çocuk iskeleti bulunmuştur. Bu nedenle hankahın bulunduğu alanın daha önce bir mezarlık olduğu ve hankah yapılırken bazı mezarlara ait alanların da üzerine inşa edildiği düşünülmektedir (Çiz. 1). Öncelikle Kayalık'taki iki türbenin en büyüğü olan batıdaki türbenin, daha sonra bu türbeye doğu yönünden yakın konumdaki ikinci türbenin inşa edildiği ve üçüncü aşamada bu iki türbenin batısında kalan alanın mezarlık olarak şekillendiği kaydedilmiştir. En son aşama olarak mezarlık alanı üzerine hankahın inşa edildiği ileri sürülmüştür[29]. Ancak bu değerlendirme, hankah yapısı öncesinde bu alan üzerinde neden türbeler ve mezarlıkların kurulduğunu açıklayamamaktadır. Bizim düşüncemize göre camiye yakın konumda bulunan alanda ilk olarak hankahın inşa edildiği sonra etrafında türbelerin ve mezarlığın oluştuğu şeklindedir. Hankah'ın zaman içinde büyütülmesi sürecinde mezarlık alanlarına doğru genişletilmesi söz konusu olabilir. Diğer taraftan çok emin olunmamakla birlikte hankahta yaşayan dervişlerden bazılarının yaşadıkları mekâna defnedilmiş olabilecekleri gibi sıra dışı bir uygulama yaşanmış olabilir. Kesin bir sonuca ulaşmak şu an için mümkün görünmemektedir.

Kayalık Hankah'ının Yesevilik ile ilişkili olduğu el yazma eserler üzerine yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Yesevi şeyhlerinin şeceresini içeren beş ciltlik "Tarihname" adlı bir el yazma eserin "Kayalık" başlığına sahip olan özel bir cildinde Kayalık'taki Yesevi şeyhlerinin şeceresini içeren bilgiler verilmektedir. 1281 yılında Kaya-

[29] Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, s. 42

lık'ta yazıldığı belirtilen bu "Kayalık" başlıklı ciltte Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi'nin torunu Sofu Arslan Hoca namıyla da bilinen Ahmed Hoca Ata'yı Kayalık'taki hankaha görevli olarak gönderdiği belirtilmektedir. [30] Buradaki bilgilerden Kayalık şehrinin Yeseviliğin en önemli merkezlerinden biri olduğu ve Kayalık Hankahı'nın Yesevi dervişlerine yönelik bir mimari külliye olduğu anlaşılmaktadır.

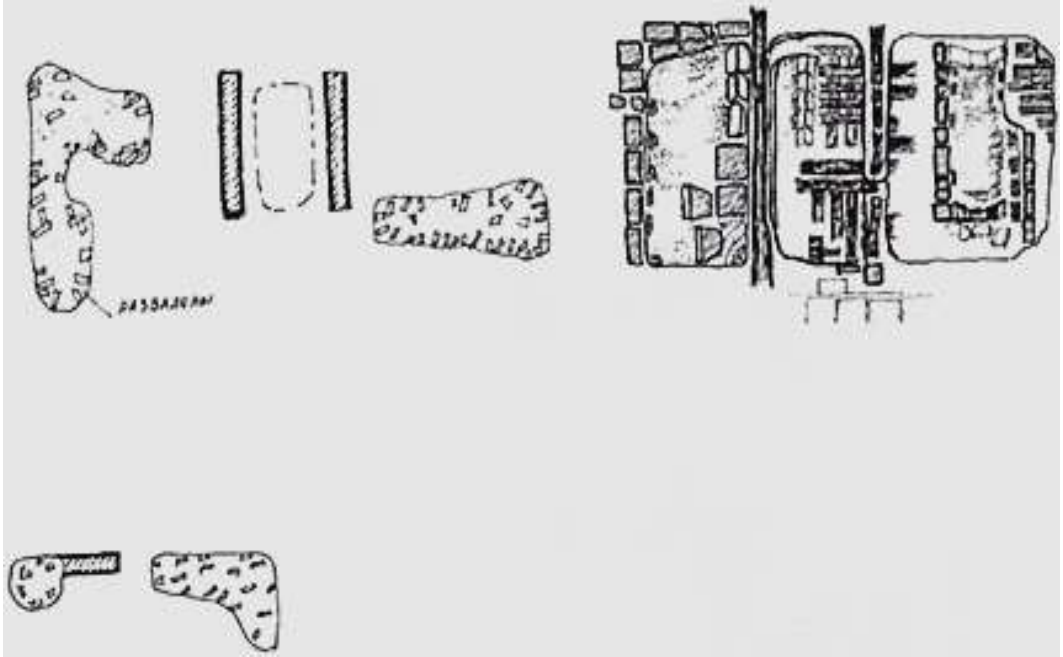

Çizim 2: Türbelerin temel kalıntıları (Baypakov -Voyakin, 2007)

Bununla birlikte hankah yakınlarında birbirine bitişik inşa edilmiş iki adet türbe ve oldukça geniş alana yayılmış bir Müslüman Mezarlığı bulunmaktadır. Hankah ile türbeler arasındaki alanda yapılan kazı çalışmalarında 3,70 m uzunluğa ve 0,82 m genişliğe sahip bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir (Çiz. 2). Bu duvar kalıntısının hankah ve türbeleri ayıran bir duvara ait olduğu düşünülmektedir.[31]

Türbeler:

Kayalık'taki türbelerin anıtsallığı ile en dikkat çekeni batıdaki türbedir. Batı türbesinin iç mekânı 9,30 x 8,90 m ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır.[32] Türbenin güney cephesi diğer cephelere göre biraz daha geniştir ve kalkan duvarlı taçkapı özellikleri göstermektedir. Ayrıca taçkapının iki yanında köşe sütunlarına yer verilmiştir. Beşik tonoz örtülü ve dikdörtgen kesitli eyvanvari bir niş içine türbenin girişi konum-

30 Boris A. Jeleznyakov, "Sobornaya Meçet Kayalıka", *Kazakstan Arheologiyası men Etnologiyası: Ötkeni, Bugüni jane Bolaşağı attı "VII. Orazbayev okuları" halıkaralık gılımi-tajiribelik konferenciya materialdarı*. (Almatı: Kazak Universiteti, 2015), 340.

31 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 126.

32 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 40.

landırılmıştır. Batıdaki türbenin doğu cephesine bitişik şekilde diğer türbe inşa edilmiştir.[33]

Kazı çalışmaları sırasında batıdaki türbenin kuzey tarafında iki paralel duvarla çevrelenmiş mezar içinde 0,60 – 0,70 m derinliğe iki insan defnedildiği anlaşılmıştır. 2,10 x 0,92 m ölçülerindeki mezar 27 x 27 x 5 cm boyuttaki tuğlalarla örülmüştür. Ayrıca definlerin İslami geleneklere uygun şekilde ahşap tabutlar içinde kefenlenmiş ve başları kıbleye dönük şekilde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.[34] İkinci mezar ise ilk mezarın doğusunda yer almakta ve türbe zemini seviyesinde ilk mezardan tuğla örgü duvarla ayrılmaktadır. Çakıl taşlı dolgunun altında, bölme duvarının tabanından 40 cm derinlikte, 14 tomruktan oluşan mezar çukuru örtüsü bulunmuştur. Mezar çukurunu örten tomruklar kesitte oval biçimli olup 10- 20 cm kadar değişen çaplara sahiptir. Tomruklar mezar çukurunun üzerine yatay olarak döşenmiştir. Dış tomruklar mezar çukuru duvarları üzerinde bozulmadan korunmuştur. Mezar çukurunun kuzey kısmındaki tuğla yıkıntıları temizlendiğinde geometrik süslemeli alçı levha, madeni bir kazana ait bir parça ve dışı yeşil içi ise sarı sırlı bir keramik kap bulunmuştur.

Doğudaki türbe ise 5,80 x 5,80 m ölçülerinde kare planlı ve daha küçük boyutlara sahiptir. Doğudaki türbenin kalkan duvarlı taçkapısı batıdaki türbeyle uyumlu olarak güney cephe üzerinde konumlandırılmıştır. Tamamen tahrip olan güney cephe üzerinde taçkapının yer alması nedeniyle birçok pişmiş toprak (terrakota) süsleme plaka veya panolarına yer verilmiştir. Geometrik, bitkisel ve kufi yazı kuşaklarıyla bezenmiş söz konusu pişmiş toprak plaka veya panoların çok az kısmı korunabilmiş olmasına rağmen yapının İslamî kimliğini veya karakterini açıkça ortaya koymayı sağlamaktadır. Pişmiş toprak süsleme plaka veya panolarının 54 x 34 cm ve 45 x 5,50 cm ölçülerinde iki gruptan oluştuğu tespit edilmiştir (Foto. 2 ve 3). 54 x 34 cm ölçülerindeki plakaların taçkapının geniş bordürlerini, 45 x 5,50 m ölçülerindeki plakaların ise dar bordürleri süslediği anlaşılmaktadır.[35] Ayrıca üzerlerinde geometrik kompozisyonların ağırlıklı olarak yer aldığı görülen ve 56 x 39 cm – 40 x 5 cm ölçülerinde olan ikinci tip terrakota plakalar (Foto. 4) da ele geçmiştir.[36]

33 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 125.
34 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 41.
35 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 125.
36 Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 40.

Foto 2 ve 3:Türbenin terrakota geometrik süsleme plakaları (Jeleznyakov, 2016).

Fotograf 4: Türbenin terrakota geometrik süsleme plakası **- Fotoğraf 5**: Türbe iç mekanını süsleyen palmet figürlü alçı pano (Jeleznyakov, 2016).

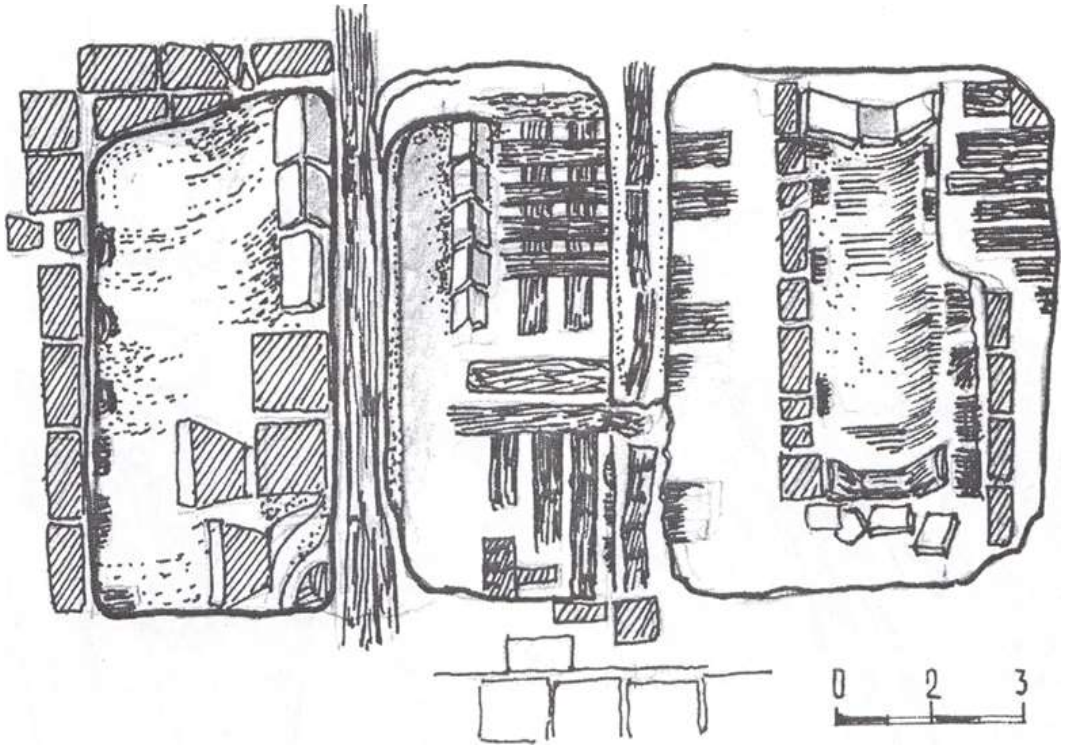

Çizim 3: Doğudaki Türbedeki definlerin planı (Baypakov - Voyakin, 2007)

Doğu türbesi zemininde yapılan araştırmalarda dört adet insan defni ortaya çıkarılmıştır (Çizi. 3). Bu definlerin yetişkin bir erkek ve kadın ile iki çocuğa ait olduğu saptanmıştır. Ayrıca 2,05×0,67 x 0,92 m ölçülerine sahip tonozlu veya kemerli mezar sandukası ele geçmiştir. Sanduka 28×16×7 cm'den 35×19×7 cm'ye kadar değişken ölçülere sahip kerpiçlerle inşa edilmiştir. Tomruklardan örülen üst örtü temizlendikten sonra kerpiçten örülen bir mezar çukuru saptanmıştır. Mezar çukuru yukarı kısımda genişlemektedir. Çukurun derinliği 0,70 m. derinliğindedir ve 8 sıra tuğladan oluşmuştur. Cenazelikte ahşap tabutlara konulan iki kişinin iskeleti saptanmıştır. Cenazeliğin doğu kısmında, sağda bir yetişkinin iskeleti solda ise çocuk defini tespit edilmiştir. Ahşaptan yapılan tabutlar çürümüştür, tabut kapağının üst kısımları, demir bağlantı elemanları ve halkalar ise korunmuştur. Diğer İslam coğrafyalarında olduğu gibi defin doğrudan toprağa yapılmayıp ahşap tabutlarda yapılmıştır veya ölümden sonraki hayatta eşlik edilmek üzere bazı süs ve ziynet eşyalarıyla birlikte gömülmektedirler (Foto. 6). Buluntular arasında yer alan başlıca ziynet eşyaları, kaşı bitkisel motiflerle süslenmiş iki altın yüzük (Foto. 7), altın küreciklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan meşe palamudu veya kozalak benzeri formlu unsurları olan gerdanlık (Foto. 8), firuze renkli taşlar ve incilerden oluşan bir diğer gerdanlık (Foto. 9) ve ucu zar başlıkla son bulan bir altın küpeden (Foto. 10) oluşmaktadır. Burada İslam'a uygun defin uygulamalarının yanında İslam Öncesi Türk geleneklerinde görülen ziynet eşyaları ile defin uygulamasının varlığı ilginç

bir sosyolojik durumu yansıtmaktadır. Özellikle İslam Öncesi dönemlere ait kurganlarda ele geçen zengin buluntuları hatırlamakta yarar vardır [37].

Fotoğraf 6: Ziynet eşyaları ve değerli taş buluntuları (Baypakov -Voyakin, 2007)

[37] Mehmet Kutlu, *Keşfinin 50. Yılında Esik Kurganı ve Altın Elbiseli Adam*, İstanbul: Ege Yayınları, 2020.

Fotoğraf 7: Bitkisel motifli altın yüzükler (Baypakov - Voyakin, 2007)

Fotoğraf 8: Altın küreciklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan gerdanlık (Baypakov - Voyakin, 2007)

Fotoğraf 9: Turkuaz renkli boncuklar ile inci taneleri (Baypakov - Voyakin, 2007)

Fotoğraf 10: Altın küpe (Baypakov -Voyakin, 2007)

Değerlendirme ve Sonuç:

Kayalık kazılarına başkanlığını yapan Prof. Dr. Karl M. Baypakov, Kayalık'taki iki türbe ve hankahı 12.-14. yüzyıllar arasında tarihlendirmektedir.[38] Hankah kazılarını bizzat gerçekleştiren ekipte yer alan Boris A. Jeleznyakov ise Kayalık hankahını 14. Yüzyıla tarihlendirmektedir. [39] Ancak Yesevî tarikatı şeyhlerinin şeceresini içeren "Tarihname" adlı el yazması eserin "Kayalık" başlıklı cildinin Kayalık şehrinde 1281 yılında yazıldığı konusundaki net bilgiden hareketle Kayalık hankahının 13. Yüzyılın ikinci yarısı

[38] Baypakov - Voyakin, Ortagasırlık Kiyalık Şaharı, 42.
[39] Jeleznyakov, "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka", 172.

öncesinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'nin 1166 yılında vefatı göz önüne alındığında[40] ve "Tarihname" adlı esere göre torunu Ahmet Hoca Ata'yı Kayalık Hankahında görevlendirdiği bilgisi dikkate alındığında Kayalık Hankahının 12. yüzyılın ikinci yarısı başlarında inşa edilmiş olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Tarihi süreç açısından bakıldığında 12. yüzyılın ikinci yarısı başları, 1141 Katvan Savaşı sonrasında Orta Asya'da Karahitay hakimiyeti altında Karluk Yabgu Devleti'nin güçlendiği ve bu devletin başkenti olan Kayalık'ın belirgin bir güç ve siyasi merkez konumuna yükseldiği döneme karşılık gelmektedir. Söz konusu dönemde Karahitay baskısı ve idaresi altında dahi İslam'ın yayılmasına hizmet eden ve Müslüman ahalinin hamiliğinin üstlenen Karluk kökenli idareci ve üst düzey yöneticilerin önemini unutmamak gerekir. Ayrıca bu dönem Kayalık Ulu Camisinin anıtsal boyutta inşa edildiği yıllara karşılık gelmektedir.[41]

Kayalık Türbeleri ise çokgen kesitli gövdeye ve kubbe örtüsüne sahip kümbet tarzında inşa edilmiştir. Bu iki türbeye ve mimari özelliklerine bakıldığında birbirine bitişik inşa edilmelerinin yanı sıra kullanılan malzeme ve teknik özellikler ile süsleme programları açısından bakıldığında Karahanlı dönemi türbeleriyle çok benzer oldukları görülmektedir. Özellikle günümüzde Kırgızistan'ın güneyinde yer alan ve Karahanlı hanedan üyelerine ait Özkent türbeleriyle[42] aralarındaki benzerlikler Kayalık türbelerinin tarihlendirilmesi noktasında önemli bir dayanak noktası kabul edilecek düzeydedir. Özkent'teki türbelerin 1012-1013, 1152 ve 1187 tarihlerinde inşa edildiği görülmektedir.[43] Kayalık türbelerinden ele geçen terrakota süsleme plakalarının Özkent Türbelerindeki süslemelerle benzerliği tarihlendirmeye dair bazı ipuçları vermektedir. Özellikle zemininde bitkisel süsleme kompozisyonları bulunan kufi yazı kuşaklarının benzerlerine Özgent'teki 1187 yılına tarihlenen Güney Türbe'de rastlanmaktadır. Bu benzerlikten hareketle Kayalık'taki türbelerin en erken 12. Yüzyıl son çeyreğine tarihlenebilir. Bu dönemde Karluk Yabgu Devletinin yönetiminde I. Arslan Han bulunmaktadır ve 1206 veya 1208 yılında Yelu Jiligu tarafından intihara zorlanmıştır[44]. Tarihî bilgiler ile uyumlu olarak batıdaki türbenin mimari ve süsleme özelliklerin de 12. yüzyılın sonları ve 13. yüzyılın başlarına işaret etmesinden hareketle batıdaki türbenin I. Arslan Han'a ait olması olası görünmektedir. Doğudaki türbenin de Kayalık Karluk Yabgu devletin diğer önemli hükümdarı II. Arslan Han'a (1210-1222) ait olması güçlü bir ihtimal olarak durmaktadır. II. Arslan Han'ın yerine geçen oğlunun Kayalık'ı Moğol hükümdarı Mengü Han'ın isteği üzerine Kaydu'ya bırakması karşılığında Özkent'in yönetiminin verilmesi[45] de ilginç bir paralellik olarak dikkat çekmektedir. Özkent türbelerin Karahanlı hanedanı üyelerine ait olması Kayalık türbelerinin de benzer şekilde Karluk Yabgularına ait olmasına işaret etmektedir. Türbelerde ele geçen değerli maden ve taşlardan yapılmış ziynet

40 Fahir İz, "Ahmad Yasawî" *Encydopedia of Islam*, (Leiden: Brill, 1986), 1/299.

41 Kutlu, "Orta Çağa Ait Bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camisi", 103.

42 Abdülkadir Dündar, "Özkent Türbeleri ve Minaresinin Türk İslâm Sanatları ve Mimarisindeki Yeri ve Önemi" *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri* (Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı- Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018). 581-613.

43 Dündar, "Özkent Türbeleri ve Minaresinin Türk İslâm Sanatları ve Mimarisindeki Yeri ve Önemi" 585.

44 Vasilij Vlademiroviç Bartold, *Four Studies on the History of Central Asia,* (çev. T. Minorsky), Leiden: E.J. Brill, 1956,103; Boyle, "Kayalik", 808.

45 Bartold, *Four Studies on the History of Central Asia*,103.

eşyalarının bulunması da söz konusu türbelerin bir hanedan ailesiyle ilişkili olduğuna işarettir.

Sonuç olarak Kayalık'taki hankah, Kayalık'ın İslam'ın yayılmasında önemli roller üstlendiğini ve Yesevîliğin önemli merkezlerinden biri olduğunu yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında ortaya koyan bir mimari eserdir. Moğol İstilası öncesinde Türkistan'ın İslamlaşması süreçlerinin aydınlatılmasına mimari bir yapı olarak somut bir delil ve katkı sunmaktadır. Kayalık Türbeleri ise Karluk hanedanının özel mezar anıtları olmalarının yanı sıra Yesevîlikle ilişkilendirilebilen hankah yapısına yakın konumda inşa edilmesiyle Kayalık Karluk hanedanının Yesevilîğe bağlılığının bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca Kayalık Türbelerinde İslami geleneklere göre defin yapıldığı görülürken İslam Öncesi Türk ölü gömme adetlerinden bildiğimiz ziynet eşyaları, günlük yaşam araçlarıyla birlikte defnin uygulanması ilginç bir sosyolojik vaka olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Barthold, Vasilij Vilademiroviç, Four Studies on the History of Central Asia, (çev. T. Minorsky), Leiden: E.J. Brill, 1956.

Baypakov, Karl M. *İslamskaya Arheologiçeskaya Arhitektura i Arheologiya Kazahstana*. Almatı: Archaeological Expertise LTD, 2012.

Baypakov, Karl M. – Voyakin Dmitriy A. *Ortagasırlık Kiyalık Şaharı/ Srednevekovy Gorod Kayalık*, Almatı: Alkey Margulan Atındağı Arkeologiya İnstitutı, 2007.

Bosworth, Clifford Edmund. "Karluk", *Encyclopedia of Islam,* 4/658-659. Leiden: Brill, 1997.

Boyle, John Andrew. "Kayalik", *Encyclopedia of Islam*, 4/808. Leiden: Brill, 1997.

Bregel, Yuri. *A Historical Atlas of Central Asia*, Leiden: Brill, 2003.

Dündar, Abdülkadir. "Özkent Türbeleri ve Minaresinin Türk İslâm Sanatları ve Mimarisindeki Yeri ve Önemi" *Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri*, 581-613. Bişkek: Türkiye Diyanet Vakfı- Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.

İz, Fahir. "Ahmad Yasawî" *Encyclopedia of Islam*, 1/298-299. Leiden: Brill, 1986.

Jeleznyakov, Boris A. "Sobornaya Meçet Kayalıka", *Kazakstan Arheologiyası men Etnologiyası: Ötkeni, Bugüni jane Bolaşağı attı "VII. Orazbayev Okuları" Halıkaralık Gılımi-Tajiribelik Konferenciya Materialdarı*. Almatı, Kazak Universiteti, 2015.

Jeleznyakov, Boris A. "Mavzolei i Hanaka Srednevekovogo Kayalyka o Protsessakh İslamizatsii v Severo-Vostoçnom Zhetysu v XIII.v." *Evraziyanın Madeni Murası*. Almatı: A. Margulan Atındağı Arkeologiya İnstitutı, 2016.

Khmelnitski, Sergey. *Mejdu Samanidami i Mongolami: Arxitektura Sredney Azii XI - nachala XIII vv.* Berlin/Riga: Gamajun, 1996.

Kutlu, Mehmet. "Kayalık: Bir Karluk Yabgu Devleti Başkenti" *Anasay* 4/11 (2020), 105-128. https://doi.org/10.33404/anasay.680323

Kutlu, Mehmet. *Keşfinin 50. Yılında Esik Kurganı ve Altın Elbiseli Adam*, İstanbul: Ege Yayınları, 2020.

Kutlu, Mehmet. "Orta Çağ'a ait bir Ahşap Direkli Camiyi Okumak: Kayalık Ulu Camisi" *Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları*. ed. İlkgül Kaya Zenbilci. İstanbul: Hiperyayın, 2021.

Salman, Hüseyin. "Karluklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24/ 509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Uludağ, Süleyman. "Hankah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özet

Bir İpek yolu şehri olan Kayalık, Orta Asya'da Türk-İslam şehirciliğinin güzel örneklerinden biridir. Tarihî Yedisu bölgesinde kurulan Karluk Yabgu Devletine başkentlik yapmış olan Kayalık, ne yazık ki 14. yüzyılda Moğol hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler sırasında tahrip olmuş ve tarih sahnesinden silinmiştir. Günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti Almatı Vilayetinin Sarkand ilçesine bağlı Koylık köyü yakınlarında olduğu ortaya çıkarılan Kayalık şehri harabelerinde son dönemde yapılan arkeolojik kazılar sonucu şehrinin mimari dokusu ve Türk-İslam şehri karakteri gösteren özellikleri gözler önüne serilmeye başlamıştır. Bu bağlamda Kayalık'taki Ulu cami, hamam ve kervansarayın yanı sıra bir hankah ve iki adet kümbet tarzı türbe dikkat çekici yapılar arasında yer almaktadır. Kayalık Hankahı, dört eyvanlı ve kapalı avlulu plan özelliğiyle çağdaşı olan 12.-13. yüzyıllara ait diğer tarikat yapılarına benzerdir. Kayalık Türbeleri ise kubbe örtüye sahip ve kalkan duvarlı anıtsal cephelerindeki süslemeleriyle 11.-12. yüzyıllara ait Karahanlı türbeleriyle benzerlikler taşımaktadır. Diğer taraftan tarihi el yazma eserler üzerine yapılan araştırmalar sonucunda Kayalık'ın Yeseviliğin yayılmasında önemli merkezlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 13. yüzyılda Kayalık'ta yazılan ve Yesevî şeyhlerinin şeceresini içeren "Tarihname "adlı el yazma eser, Kayalık'taki hankahın Yesevîlikle ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Kayalık'taki iki türbenin ise Karluk hanedan üyelerine ait olduğu Karahanlı hanedan türbelerine olan benzerlikler nedeniyle söylenebilir. Bu çalışma kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan bilgi ve veriler ışığında Kayalık Hankahı ve yakınındaki iki adet türbenin mimari özellikleri ve kazı buluntularının değerlendirmesini ve bu yapıların Orta Asya Türk-İslam mimarisi açısından yeri ve önemini belirlemesini amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yedisu, Kayalık, Yesevilik, Hankah, Türbeler,

The Yasawi Hankah and Turbahs of Kayalık on Silk Road

Abstract

Kayalık, as a medieval city on Silk Road, represents one of the good examples of Turkic-Islamic urbanism in Central Asia. Kayalık, which was the capital of the Karluk Yabgu State established in the historical Yedisu region, was unfortunately destroyed during the struggles between the members of the Mongolian dynasty in the 14th century and disappeared from the history scene. The architectural characteristics of the Turkic-Islamic city have begun to be revealed as a result of the recent archaeological excavations in the ruins of the Kayalık, which has been unearthed to be near the Koylyk

village of the Sarkand district in the Almaty Region of Kazakhstan. In this context, in addition to the great mosque, bath and caravanserai in Kayalık, a hankah and two turbahs with dome superstructure are among the remarkable buildings. The Hankah of Kayalik, with its four iwans and closed courtyard plan, is similar to other hankah structures belonging to the 12th-13th centuries. The Turbahs of Kayalik, on the other hand, have a dome superstructure, and monumental facades with decorative ornaments, bear similarities with the Karakhanid tombs of the11th-12th centuries. On the other hand, as a result of the researches on historical manuscripts, it was determined that Kayalık was one of the important centers in the spread of Islam by Yasawiyyah. Especially the manuscript named "Tarihname", written in Kayalık in the 13th century and containing the genealogy of the Yasawi sheikhs, ensures that the hankah in Kayalık is associated with Yasawiyyah Sufi Order. Furthermore the turbahs of the city can belong to Karluk dynasty at Kayalik. This study aims to evaluate the architectural features and archaeological finds at Hankah and two turbahs of Kayalık in order to determine the significance of these structures in terms of Medieval Turkic-Islamic Architecture of Central Asia.

Key Words: Yedisu, Kayalık, Yasawiyyah, Hankah, Tombs,